

DEO DUCE:
SPECIMEN ACADEMICUM,
DE
**PHYSICA MOSAICA
COMENIANA,**

QUOD,

*Cum Consensu Ampliff. Facult. Philos. in Regia
Academia Aboënsi,*

PRÆSIDE
**DOCT. CAROLO FRID.
MENNANDER,**

Hactenus Scient. Nat. jam S. S. Theol. PROFESS.
Reg. & Ord. Reg. Acad. Scient. Svec. MEMBRO,

Publice ventilandum sistit

ANDREAS LUNDBOM,

Vestro-Gotbur.

Ad diem XVI. Junii, Anni MDCCLIII.

In Auditorio Majori,

horis ante meridiem convetis.

ABOÆ, Impressit Direct. & Typogr. Reg. Mag. Duc. Finland.
JACOB MERCKELL.

Amplissimo atque Celeberrimo VIRO;

**DN. MAG. ALGOTHO
SCARIN,**

Historiarum & Philosophiæ Civil. PROF. Reg. & Ord.

nec non

Bibliothecæ Acad. PRÆFECTO adcuratissimo.

MÆCENATI MAGNO.

Illustrium, quæ Te, Amplissime D:ne Professor, exornant virtutum & meritorum jubar suspicientem, magnus, sed pius tamen, occupavit timor, qui a proposito tenuem hunc ingenii fætum Tibi offerendi non semel me avocavit. Fluctuantem autem animum resollavicit mera benignitate spirans favoris Tui aura, qua fortunam meam durioribus fatis fractam & conquassatam per sexennium, & quod excurrit, fovere haud es dedignatus. In pignus itaque humillimæ venerationis, qua singula Tua in me collata beneficia prosequor, placidus excipias leves has pagellas, non nisi offerentis pietate commendabiles. Cujus voti si compos fuerim, felicissimis me jure adnumerabo, & pro perenni Tuo Familiæque Tuæ Nobilissimæ flore, suspiria fundere calida non intermittam; permansurus ad cineres usque

NOMINIS TUI AMPLISSIMI,

Cliens humillimus,
ANDREAS LUNDBOM.

KONGL. MAJ:TS

Tro Tienare och Capitaine,

Wälborne HERREN,

Herr GUSTAV LORENTS
UGGLA.

KONGL. MAJ:TS

Tro Tienare och Häradshöfdinge,

Högädle HERREN,

Herr PETTER JUSLEÉN.

ET sinne, som af vördnad och tacksamhet för ärtedd ynnest är intagit, önskar intet högre, än at offentligten få öfverlämna något prof af sin skyldiga tilgifvenhet. De många välgjeringar och den oforlikneliga ömhet, hvarmed J, Gunstige *Her-rar*, velat beträmja min välfärd, ifrån den första stund J anfortrodden Edra dyraste Egendomar, Edra Kiära Barn, under min handledning och vårdande, förmår min staplande tunga ingalunda å daga lägga, eller uttolcka den vördnad, hvarmed Eder godhet af mig ärkännes. Jag finner inga ord, som liffigen kunna äffkildra antingen högden af Eder be-
vägen-

vågenhet, eller diupheten af min vördnad. Dock tager jag min tilflyckt til Edert ädla tanckesätt, som altid håller viljan god, änkiönt förmågan brister, samt anser en ringa pappers skänck, då den har sitt värde af gifvarens ödmuika välmening, för en väckelig betalning. Uptagen altså, Högtbevägne Gynnare, dessa blad och denna förstling, såsom et ringa vedermåle af ett ödmuikt och tackfamt sinne, som åger en ren vördnad til sin grund, och skal i beständighet tråtza sielfva obeständigheten. Med trägna suckar skal jag hos den Högsta Guden anhålla, Han ville i många år uppehålla Eder vid alskions välmåga här i tiden, samt sedan bekröna Eder med oförgängelighetenes Krono.

MINE GUNSTIGE HERRARS

Ödmuika tienare,
ANDERS LUNDBOM.

Plurimum reverendo atque praclarissimo VIRO,
DN. MAG. CONRADO QUENSEL,
Pastori in Hvarf longe meritissimo,

Plurimum reverendo atque praclarissimo VIRO,
DN MAG. ARVIDO AFZELIO,
Pastori in Larf dignissimo.

Plurimum reverendo atque clarissimo VIRO,
DN. JOHANNI TIMBERG,
Pastori in Skarstad vigilantissimo.

Plurimum reverendo atque clarissimo VIRO,
DN. JONÆ LUNDBORG,
Comministro in Larf meritissimo.

Cumulata vestra, Patroni & Fautores propensissimi, in me meosque beneficia, sunt rationes, cur leve tirocinium hocce Nominibus Vestris consecrare non dubitaverim. Suscipiatis itaque hoc gratissima mentis indicium connata vobis benignitate, promptaque obsequia pio potius offerentis animo, quam tenui munusculo metiamini. Vestram ipse vicissim vestrorumque incolumitatem Summo Numini seriis precibus nunquam non commendabo.

Plur. Rev. atque clariss. NOMINUM VESTRORUM

cultor observantissimus,
ANDREAS LUNDBOM.

Doctrinæ morumque integritate præstantissimo

JUVENI,

Dn. ANDREÆ LUNDBOM,

Amico & populari in paucis dilecto.

האח האה ידווי השלם כי עליון הגדול לעשות
עמך חסד כפעם כפעם בשפך שדו רוח כינה
ועצה על בני אדם נתן לך רבים חלקים ואתה
הולך וגדול ברוב מחשבות חכמות שלשה פעמים
על פני כל חבריך והוית לעץ חכמה השתול במקום
טהור אשר יצמח בבין חציר ופריו יתן כעתו ובעים
טעמו מיון ושמו מתוק מנפת צופים על כן שוש
אשיש כמוצא מטמון גדול מאד ישמח רוחי בקרבי
כשטחת בקציר ותעלזנה כליותי מעלץ רשעים בעת
חלקם שלל ועתה חן חן לך דודי בכל אשר תעשה
ומי יתן לי תקות לבי לראות על ראשך עטרת חכמה
כמעט יפתח האל את ארכות השמים ויריק לך
ברכה הגדולה ארך ימים יהי כימיגך רבשאלך
עשר וכבוד לעולם

Amica manu adposuit,

AND, ABRAH. HAGELBECK

I. N. 7.

S. I.

UT ab antiquissimis retro temporibus non defuerunt philosophi, quibus in elementa corporum inquirere volupe fuit; ita discrepantia opinionum, quas circa caput hoc physices iidem foverunt, satis superque demonstrat, illos parum omnino ad incrementa hujus scientiæ, luxuriantis ingenii fœtibus contulisse. Quamvis enim corpora in sensus nostros incurrant, ortum tamen illorum ex primis staminibus explicare qui aggreditur, veritatem puto quam Democriti profundiori demersam reperiet. Natura, quæ Protei instar, varia sub imagine nos ludit, nunquam procos suos utcunque ambitiosos in secretiora sui admittit, nisi forte, ac ipsa velut invita, hoc fiat. Casu enim inopinato maxime insignes corporum proprietates fuere detectæ. Juxta corticem itaque in Physicis etiamnum subsistere cogimur, nec ullis experimentis, utlibet subtilissime institutis, quænam elementa corporum sint, ne dum quales proprietates

Λ

tes memorata stamina circumstant, aut qua ratione eadem in formationem compositorum suam collocent operam, detegere potuimus. Interim magna veteris illius physicæ pars circa principia corporum prima indaganda occupabatur, & excogitatis plurimis opinionibus, illa res fuit multum agitata, sed parum omnino aut potius nihil illustrata. Ita *Pythagoras* certitudine mathematica inductus numeros eorumque harmoniam rerum naturalium esse principia docuit, & ἀρχὴν τῶν πάντων μονάδα, ceu in vita ejus perhibet *Diogenes Laërtius*. *Plato* ideas substituit, quas principia vocat æterna & incommutabilia, quibus Deum & materiam conjunxit. *Epicurus*, & ante illum *Mochus Phœnicus* atque *Democritus*, atomos rerum naturalium stamina constituerunt, ex quorum fortuito concursu omnia coalita hic existimavit. Secundum *Zenonem* & *Chrysippum*, cum sequaci Stoicorum turba, Deus & materia essent naturæ principium; & ipsum sub cothurno verborum heic latet *Spinoziani* systematis venenum. Quam legimus fovisse *Zaretam Chaldeum* opinionem, lucem & tenebras esse quasi patrem matremque omnium rerum, a *Fluddianis* somniis non est aliena. *Empedocles* quatuor mundi corpora minus composita, terram puta, aquam, aërem & ignem pro primis rerum agnovit principiis, addita tamen amicitia, qua copulentur, & discordia, qua dissideant, cui etiam in numero elementorum, adstipulatur *Hippocrates*, aliique varii. *Heraclitus Ephesus* ignem, *Anaximenes* aërem,

aërem, *Tales Milesius* aquam, quam sententiam post liminio revocasse constat *Helmontium*, aliosq; & hodie-
num habere magni nominis patronos, *Phereydes*, *Syrus*
terram pro principio universali venditant. Hæc autem
recentuisse sufficiat; nostrum enim jam non est, singu-
las singulorum opiniones evolvere, easdemq; ad rationis
trutinam expendere. Non tamen plane transeunda est
Aristotelis opinio, qua tria prima rerum principia, ma-
teriam, formam & privationem, admisit. Quamvis hæc
fit æque incerta ac fundamento destituta, quam reli-
quæ illæ, imo illis etiam magis ridicula, cum nihil ab-
surdius sit, quam constituere privationem principium
rerum positivum, attamen perinde ac reliqua Pontifi-
cis hujus philosophici placita, per longum annorum de-
cursum tanto excipiebantur hæc principia applau-
su, ut ab illis vel minimum dissentire animi vel i-
gnorantis, vel ad res temere novandas proni, cre-
deretur indicium. Interim, dum speculationibus u-
nice indulgebant philosophi, palatiis suis tuta satis
habitabat natura.

§. II.

REnatis demum literis naturæ etiam studio pau-
latim clarior lux accendebatur. Et primo qui-
dem fasces *Aristotelis* frangebantur, jugum ejus ex-
cutiebatur, nugisque Scholasticis mittebatur nuntius.
Diversis autem viis, antequam in experientiæ & ra-
tionis semitam inciderent, institerunt naturalis phi-
losophiæ emendatores. Aliqui enim ipsi *Aristoteli* hæc
etiam in parte medicas adhibuerunt manus, & eum

prudentiorem, quam quidem fuit revera, nobis stiterunt. Alii consilia agitarunt irenica, & Aristotelicam philosophiam cum lectis aliis antiquioribus ad concordiam redigere allaborarunt. Aliqui harum quandam, quo in locum Aristotelicæ substitueretur, excitarunt & exsoliverunt. Chemia etiam, quæ, ne in magis ab ignorantiaë fratribus haberentur ejus cultores, clam aliquamdiu habitaverat, in publicum prodire ausa est, & physicam doctrinam ad tria illa vulgo decantata principia, salem, sulphur & mercurium, redigere satagit, ex quibus omnia mixta corpora, velut elementis quibusdam, constarent. Et recte hi quidem, quod ferro igneque in naturæ penetralia viam sibi munire conati fuerunt. Interim illa, quæ invenisse principia sibi gratulabantur, nullo jure hoc nomen promerentur, cum sint ipsa composita. Quibus autem nulla harum corporum principia indagandi methodorum arrisit, iidem genuinam magis viam se subodoratos existimabant, dum ope vel Scripturæ Sacræ integræ, vel Scriptorum in specie Mosaicorum, tanquam filii cujusdam Ariadnæ, ad vera corporum principia perveniendum esse docuerunt. Priores Philosophi Christiani, hi Mosaici dicebantur.

§. III.

Physicorum autem Mosaicorum nomine nobis non veniunt illi inter gentiles poëtæ & philosophi, qui haud obscura habent Mosaicarum doctrinarum vestigia. Neque illorum taxamus sed potius summis pro-

prosequimur laudibus institutum, qui ea, quæ in Sacris Scripturis sunt physicæ considerationis, exposuerunt, & inde etiam solida pro divina origine Sacri codicis argumenta eruerunt; cum variæ ibi clarissimis verbis exhibeantur veritates naturales, illo, quo consignabatur Scriptura, ævo omnes homines latentes, & recentioris demum ætatis industria detectæ, adeoque de omniscio auctore perhibentes testimonia. Nec jam in censum nobis veniunt illi philosophorum, qui de consensu Scripturæ cum suis ratiociniis aut hypothefibus gloriantur, & Christianam quandam philosophiam profiteri videntur; quique nihil egerunt aliud, quam ut philosophiam, quam a teneris hauserant ungviculis, ex Scriptura confirmarent, quam tamen in alium haud raro detorserunt sensum. Ita secundum mentem Aristotelis narrationem Mosis de creatione explicare voluit *Job. Zeisoldus*, juxta Cartesii hypothesen *Job. Amerpœl*, & ad corpuscularis philosophiæ principia *Edm. Dickin-son*. Neque Physicorum Mosaicorum nomine insignimus primorum Geneseos capitum interpretes, qui vel nulla certa sequuntur principia, vel physicam Aristotelicam & vulgarem ad Mosaica illa reducant. Ex his apparet, *Lambertum* etiam *Danaum*, *Conr. Aftacum* & *Aftedum*, loco illo, qui iis communiter a Scriptoribus historiæ literariæ inter philosophos Mosaicos solet tribui, esse dimovendos. Res suas etiam sibi habere jubemus Geogoniarum scriptores, qui hypothesium suarum cum Mose consensum emendica-

mendicare cupiunt, & ad ingenii sui commenta e-
 jus flectunt narrationem. Missos porro lubenter fa-
 cimus mysticos, theosophicos & hermeticos philo-
 sophos, qui somniis suis ex Kabbala, Chemicorum
 & Astrologorum scholis, & Platonica Pythagorica
 que philosophia consarcinatis a Mose patrocinium
 quærunt; sed suis se plerumque ita involvunt te-
 nebris, ut naturæ arcana potius occultare quam
 recludere videri queant. Maxima etiam illorum pars,
 qui spiritum mundi statuunt, non potest inter phy-
 sicæ Mosaicæ patronos referri; sed removendi ab
 hoc ordine sunt non gentilium modo philosophi u-
 niverso animam præficientes, verum etiam *Helmontius*
 una cum *Archeo* suo, *Morus* cum principio hylar-
 chico, & alii plerique spiritus universalis assertores.
 Quamvis enim inter præcipuos Physicæ Mosaicæ
 characteres hic ipse sit, ut rebus naturalibus spiri-
 tus quidam universalis a Deo creatus tribuatur, non
 tamen solus ideam hujusmodi physici absolvit, sed
 requiritur insuper, ut in reliquis etiam principiis suis
 pressius vestigiis Mosaicis inhæreat. Physicus itaque
 Mosaicus ille nobis est, qui in Scriptis Mosis & po-
 tissimum creationis historia, principia reperiri scien-
 tiæ naturalis prima, adæquata & sufficientia conten-
 dit. Qui, huic viæ philosophandi primus institit,
 fuit *Johannes Amos Comenius*, cujus in sequentibus
 palmaria placita veniunt examini subjicienda. Quæ
 vero spectant *Johannem Baijerum*, qui in *ostio tuo*
vel atrio naturæ ischnographice delineato vestigiis ejus ple-
 rumque

rumque inhæret, & quomodo is a Comenio non satis expedita explicet, sufficienter in *Polyhist. Phil.* Libr. II. part. I. cap. III. *Morhofius* exposuit.

§. IV.

ESt hic idem ille Comenius, qui editis variis operibus didacticis de scholis præclare est meritus, & cujus historia fratrum Bohemorum omnibus est nota. Hic ad philosophica etiam animum adiecit, & in eam ingressus est sententiam, cum ceteris philosophiæ partibus imprimis physicam ex Scriptura Sacra esse emendandam. Hinc in ipso *Panosophiæ lux prodromo* principia pantophica constituit sententiam, rationem & fidem revelationibus divinis adhibendam, gentilitiæ vero & profanæ sapientiæ, tanquam meretriciis lenociniis, graviter irascitur, & disciplinæ Christianæ omnem philosophiam subiiciendam esse jubet; in gravioribus potissimum philosophicis materiis semper superaddendam Scripturæ Sacræ auctoritatem, tanquam oris Dei attestationem. In *Physicæ vero ad lumen Divinum reformatæ Synopsi* plenius hoc institutum, physicam præcipue quod spectat, perlequitur; & in ejus præfatione tres sibi constituit philosophandi regulas I. veram, genuinam planamque philosophandi rationem hanc unam esse, ut e sententia, ratione, Scriptura hauriantur omnia. II. Philosophiam peripateticam Christianis non solum inutilem, sed &, citra correctionem & perfectionem, noxiam esse. III. Reformari philosophiam posse per omnium, quæ sunt & fiunt, ad sententiam, rationem

tionem & Scripturam harmonicam reductionem. Hæc enim tria cognitionis principia conjungenda plane, & corrigendam præcedentem a subsequente, si quis veram rerum desiderat cognitionem, contendit. Is enim, inquit, qui ducem sensum tantummodo sequi volet, supra vulgus nunquam sapiet. Is contra, qui abstracta speculando, rationem solam sine sensu teste consulat, in phantasmata mera abreptus novum sibi creabit mundum. Qui denique Scripturæ soli, sensu & ratione non auditis, attendunt, illi aut mundum, ob conceptuum sublimitatem, prætervehuntur, aut res non intellectas carbonaria fide involvunt. Objectioni vero, quod Scriptura Sacra non sit ad philosophiam trahenda, cum non externorum speculationem, sed vitæ æternæ viam doceat, ita respondet, ut largiatur, hunc esse Scripturæ ultimum finem; sed dari simul contendit, etiam in humanis, unius rei plures plerumque fines, adeoq; multo magis in divinis, ubi totam se vix pervestigabili nobis artificio complicavit adorandi Dei nostri sapientia. Cum itaque per totam naturam id artificii deprehendamus, ut quælibet creatura, creaturæque pars, & partis particula, pluribus serviat usibus, hunc summæ sapientiæ characterem divino neutiquam codici detrahendum judicat, sed omnino esse statuendum, existare in hoc Sacrosancto libro omnium, ad quæ sensus & ratio non sufficiebant, & scire tamen nostra interest, sufficientissima complementa. Varia denique dicta Scripturæ, ut Deut.

IV: 6. Pl. CXIX: 99, &c. ubi ex verbo Dei veram haurire sapientiam jubemur, ad hæc asserta stabilienda adducit. Deinde ipsam physicam, immemor ordinis a se in præfatione constituti, ut in naturalibus a sensu incipiamus, in revelatione desinamus, auspiciatur expositione primorum versuum Cap. I. Geneleos, ex quibus tria corporum principia, *MATERIAM, SPIRITUM & LUCEM*, eruere satagit. (*) Hæc enim tria primo die producta veluti tres ingentes sed rudes massas considerat, ex quibus postea, varie deductis, variæ creaturarum species prodierint. Esset vero materia principium mere passivum, lux mere activum, spiritus denique anceps; respectu materiæ nimirum activum, lucis autem passivum. Materia quoque ipsi dicitur primum in mundo ens, spiritus primum vivens, lux primum movens; atque ita omne mundi corpus esset materia, per lucem, in spiritu.

B

§. V.

(*) Multum sibi trichotomia sua ubique placet Comenius, hinc in Prædromo panlophiæ p. 87. inquit: *Hoc peculiare atque adeo mirabile occurrit in methodo nostra, quod omnes rerum solenniores divisiones per trichotomiam sunt, id quod protestor non superstitione aliqua mihi affectate questum, sed in præcipuis quibusque momentis, maximi rebus, a primis usque rerum attributis, uno, vero, bono, ita se ultro obtulisse, ut attonitus aliquamdiu haberem, rei novitate stupefactus. Cumque idem alibi, exemplis jam erectus tentarem, ubique procedere vidi. Non igitur ausus*

§. V.

Sunt quidem in his varia laudi omnino Comenio ducenda, quæque ostendunt, illum plura vidisse, quam illo adhuc ævo viderunt plerique. Cordate enim suadet, esse jugum philosophiæ scholasticæ excutiendum, & ex sensu, ratione atque scriptura, qui sunt genuini illi cognitionis humanæ fontes, eruditionem omnem hauriendam, atque rationem sub scripturæ obsequio captivandam. Varia præterea recte & salubriter monuit (*); quamvis supervacua etiam, nec in ulum facile ducenda iis admisceat. Dum vero conjungendam in philosophando semper vult cum sensu & ratione revelationem, dum in scripturis sacris non sapientiam

fui rerum veritati ita plerumque trino mysterio sese representanti resistere, latibundus potius tantam sacri ternarii harmoniam amplexus, in reliquis etiam cupide sum prosecutus; nec usquam, firmiter credo, ulla rebus illata vi, sed quomodo sua sponte se findunt.

(*) Ita methodum mathematicam etiam in aliis scientiis adhibendam voluit: Nempe ut omnia scibilia, sive sint naturalia, sive moralia, sive artificialia, sive metaphysica, simili certitudine tradantur, qua apud Mathematicos demonstrationes procedere videmus, ut dubitationi ne locus quidem relinquatur. Unde non solum ea, quæ sunt, evidenter & sine errore cognoscantur, sed & insuper cogitationum, ratiocinationum, inventionum infinitarum fontes recludantur. Pantophiæ prodr. pag. 41.

entiam modo ad animæ salutem necessariam exponi, sed etiam philosophiam omnem, omnisque cognitionis humanæ sufficientissima complementa adesse contendit, ipsiusque scientiæ naturalis prima & adæquata principia, tum *μετιβασιον εις άλλο γένος* committit, & sunt hæc omnino talia, quæ, ad confundenda diversissima illa rationis & revelationis lumina, & miscenda divinis humana, tendunt; atque scripturæ sacræ, ex inepta pietate, officium assignatur, cui nequam destinata est, ut nimirum scientias philosophicas inde discamus. Quamvis enim utraque hæc lumina, rationis puta & revelationis, ab uno Patre luminum originem ducant, respectu tamen & cognoscendi principii & finis multum inter se differunt. Hinc, quæ ad rerum hujus mundi cognitionem pertinent, cum illis, quibus salus hominum innititur æterna, nequam licet confundere, sed suis limitibus distincta hæc sunt servanda. Illud quoque, quod in maximi momenti rebus, & in quibus cardo salutis humani generis vertitur, supeditat cognitionis nostræ supplementum & auctarium revelatio, non pro philosophico aut rationi innotescente est habendum, sed sacræ inspirationi a Deo factæ totum acceptum referendum. Eum in finem divinitus data nobis est scriptura, ut gratiæ simul & gloriæ, quæ dona sunt supra naturam, efficeremur participes. Hæc est illa sapientia, toto cœlo a Panosophia Comeniana diversa, quam pandit nobis divinus codex. Hæc illa cognitio, quam

in locis citatis ex verbo divino haurire jubebantur Israëlita. Viam vero salutis in sacris oraculis ita revelavit nobis Deus, ut nemo esset, vel judicio hebetior, vel viribus animoque infirmior, qui eam inde assequi non possit. Ipsorum mysteriorum, quæ ibi, summa & divina majestate, revelantur maxima & incomprehensibilia, enarratio tamen fit simplici & aperto modo. Unde liquido apparet, systemata philosophica & reclusa naturæ adyta non esse ibi quærenda. Qui itaque omnium scientiarum principia in scriptura, putant esse recondita, reprehensionem magni Verulamii merito incurrunt: *Quemadmodum Theologiam in Philosophia querere perinde est, ac si vivos quæras inter mortuos: ita Philosophiam in Theologia querere non aliud est, quam mortuos querere inter vivos.* Ex locis vero nonnullis scripturæ, ubi data occasione mentio fit rerum aliquarum, ad scientias pertinentium, principia & systemata earum eruere velle, ineptus est conatus. Eadem ratione vel ex *Homeri* vel alterius cujuscunque scriptoris dictis, argumenta quædam philosophica forte attingentibus, encyclopædiæ scientiarum philosophicarum condi possent, prout etiam constat, aliquos ingenti labore magnas ejusmodi egisse nugas. Nec ex historia creationis, quæ Theologicæ potius est considerationis, licet rem conficere de principiis & indole corporum jam creatorum & in ordinem redactorum. Sed examinemus breviter ipsa Comeniana principia, & apparebit, tantum abesse, ut mentem Moïsis exprimant vel vera

ra sint, ut potius verbis scripturæ male intellectis, & sensibus in eam illatis, originem suam debeant.

§. VI.

ANtequam vero ad principia visibilis hujus mundi descendit Comenius, per *cælum*, quod in principio creavisse dicitur DEUS, Gen. 1: 1. cælum cælorum cum angelis intelligendum esse jubet; nitens potissimum Job. XXXVIII: 7. ubi DEUS testatur, cum terram fundaret, jam sibi adstitisse spectatores & laudatores angelos. Sed quamvis intra hexaëmeron facta sit angelorum creatio, quod etiam a Mose fuit indicatum, Gen. 1: 2. quo tamen die fuerint creati, non potest ita apodictice determinari, sed ad conjecturas redeunt, quæ de hoc negotio proferri solent opiniones. Et si vel maxime per telluris foundationem intelligatur prima illa, die secundo facta, neque tum angelorum creatio ita primo die alligatur, quin initio etiam secundi fieri potuerit. Et Ps. CIV. ubi ordine recensentur opera sextidui, creatio angelorum ante foundationem quidem telluris, sed post divisionem aquarum, die secundo factam, collocatur, unde illam ad finem potius diei secundi vel initium tertii referendam esse colligi posset. Connexio etiam *cæli & terræ*, quæ occurrit in primo hoc Geneleos versu, abunde ostendit, non agi heic de solis angelis & cælo beatorum; sed Mosen vel exhibere summam integræ creationis historię in sequentibus exponendæ; vel etiam
indi-

indicare productionem rudis materiæ primo die immediate ex nihilo factam, ex qua, tanquam universi quoddam seminario, postea cælum & terra, vel corpora omnia, prodierunt. Sed transeamus cum *Comenio* nostro ad mundi materialis principia. Primum horum esset materia; quæ ipsi definitur substantia corpulenta, per se bruta & tenebricosa, corpora constituens. Hanc ex versu 2. eruere satagit, ubi dicitur terra fuisse inanis & informis, & tenebræ in superficie abyssi. Primam vero hanc materiam concipiendam vult ut informe quoddam & tenebricosum chaos, nulla sui parte cohærens, vel potius ut aterrimum quendam vaporem ceu fumum, ex nihilitatis abyssu, omnipotentia nutu emergentem. Hujus materiæ DEum tantam produxisse massam asserit, quanta sufficiebat ad explendam creatam abyssum, h. e. spatium illud vastum, productum in primo principio, in quo cælum & terra locanda erant; eamque jam indissolubilem possidere cohærentiam, ut nulla parte discontinuari & vacuum relinqui spatium patiatur. Esset vero hæc materia non invisibilis modo & tenebricosa, sed etiam informis; apta tamen, sicut cera ad omne sigillum, ad omnem formam & figuram suscipiendam; eademque, ita ut ne quidquam ejus perire possit, per omnes formas duratione æterna. Vel ex primo jam hoc *Comeniano* principio, utcunque tenebricoso & atra nocte cincto, luce meridiana clarius apparet, ipsum dum *Scyllam* præternavigare voluit, in *Charybdin* incidisse, dumque ex iis, quæ de origine mundi tetigit magis

Moses

Moses quam enarravit, principia scientiæ naturalis exsculpere conatur, sua in ejus historiam somnia inferre & intrudere, eumque, dum studium pietatis & exaltandæ revelationis præ se fert, humana divinis miscere, & quilibet figendi sibi asserere potestatem. Quæ enim heic de statu materiæ primæ vaporoso, de creatione spatii, de cohærentia materiæ & impossibilitate vacui, de æterna duratione materiæ, aliaque similia docet, aperte vel hypothetica, vel falsissima sunt; omnia vero adeo fundamento aliquo Mosaico destituta, ut Mosen in physica hac Mosaica etiam accensa Democriti lucerna frustra quæras, utque a perjuri crimine liberandus sit *Gundlingius*, qui in *Hist. Phil. Mor.* c. VII. juraturum se promittit, Mosen non agniturum esse, quæ ipsi dogmata ab istis hominibus attribuuntur.

§. VII.

Alterum ipsius principium est spiritus, substantia quædam subtilis, per se viva, invisibilis & insensibilis, corpora inhabitans ac vegetans. Hoc spiritu vitæ plenus esset mundus universus, qui sese ubique per omnes materiæ partes insinuans, eam foveret, regeret, omnesque creaturas produceret, suam cuique inducendo formam. Hujus itaque ope omnium creaturarum actiones & passionis fieri contendit; datum enim ipsi esse, non modo inhabitare materiam, sed etiam per eam sese movere & agitare ad ejus conservationem, ideas quoque seu formas rerum
par-

particulares custodire, cum unus idemque spiritus universi in multas postea particularitates jussu DEi fuerit deductus; & denique huic incumberet, formare sibi corpora, pro usu futurarum operationum. Ita Pythagoræ, Platonis & Stoicorum de anima mundi commentum iterum in scenam reproducit, sed interpolatum, & ad quod palliandum Mosis auctoritate abutitur. Hujusmodi enim animam mundi intelligendam vult per spiritum illum DEi, qui Gen. 1: 2. aquis incubuisse dicitur. Largitur quidem, Theologorum dicti loci, de persona spiritus sancti, consentientem esse interpretationem. Sed Comenius insignem absurditatem imo blasphemiam committi judicat, dum ita spiritus sancti persona miscetur creaturis. Et creatum quendam spiritum, qui mundi anima sit, heic indicari probare se valide posse credit, primo e scriptura, quæ testaretur, vim quandam DEi diffusam esse per totum mundum, omnia sustentantem & vivificantem, omniaque in omnibus operantem; quam & spiritum & animam vocat, & quidem aliquando spiritum DEi, aliquando spiritum creaturarum. Ex. gr. Psal. CIV: 29. 30. Job. XXVII: 3. XXXIII: 4. Ez. 3. XXXVII. 5. 9. 14. Job. XXXIV: 13. 14. Idem etiam e ratione & sensu se evicturum credit; egregio, scilicet! argumento, quod nimirum herbæ & animalia etiam sine semine e materia humida nascerentur. Unde itaque his, inquit, vita, si non a diffusa illa mundi anima? Quod vero hæc a Mose DEi spiritus appelletur, ejus rei triplicem dari posse rationem asserit. Fieri nimirum hoc propter

pter magnitudinem & excellentiam, eodem sensu, quo alibi *montes Dei Pl. XXXVI: 7. arbores Jeboue Pl. CIV: 16. & Ninive civitas Dei Jon. III: 3.* dicuntur. Deinde ideo, quia immediate a Deo fuisse productus hic universi spiritus; & denique, quod peculiare heic adfuisse spiritus sancti opus. Materix enim productionem Patri tribuit, lucis Filio, & virtutis hujus creaturis infusæ, Spiritui sancto.

§. VIII.

Vocabulum spiritus vel רוּחַ, seorsim imprimis spectatum, varias in scriptura sacra sustinet significationes. Cum enim sensuum ope ad variarum rerum cognitionem perveniamus, & pauci hominum didicerint abstractionibus mentalibus uti ad formandas ideas, inde factum est, tam apud Hebræos quam alias gentes, ut quæ sensus fugiunt simplicia sensuali tamen caractere imaginationi exhibeantur, & eorum a re ejusmodi corporea, quæ ad rei simplicis naturam exprimendam accedere videtur, ducatur denominatio. Hinc spiritus vocabulum non modo adhibetur ad significandam substantiam quamvis immaterialem, prout materiali & corporeo opponitur, sed etiam corpora subtiliora & simpliciora, quod nostrum fugiant visum, vel ob aliquam activitatis analogiam. Ita aër & ventus spiritus nomine veniunt, Gen. VIII: 1. Cum itaque tanta sit vocis spiritus in sensu differentia, notiones diversas cum illa conjunxerunt interpretes, atque inde in varias, de hujus etiam loci sensu, sunt distracti opinionones.

niones. Ita multi Rabbinorum ventum elementarem heic intelligendum volunt, cujus ope particulæ humidæ a siccis fuerint separatæ; *Johannes Alba* autem, Hispanus, solem per spiritum aquis incubantem intelligendum putat. oportet autem hos in eo statu fuisse constitutos, ut binas atmosphas, binos in cælo soles conspexerint, cum his effectus, antequam existerent, tribuant. Nec sanior est, vel refutationem meretur, aut *Francisci Valesii* sententia, qua pro igne elementari hoc loco intelligendo pugnat; aut *Cajetani*, qui de angelis primum mobile rotaturis heic sermonem esse somniat. Sublimiora, quam hi ipsi, procul dubio sibi vitus est molimina meditari *Comenius*, dum spiritum mundi vitalem hinc educere latagit. Sed sunt & hæc ita comparata, ut vulgarem perspicaciam non fugiat eorundem falsitas. Nulla enim alegari potest ratio, cur de principio aliquo secundario ea intelligenda sint, quæ de primario recte possunt explicari. Et si, per motuationem spiritus Dei, heic intelligendus esset spiritus mundi, lacuna laboraret historia Mosaica, quæ tum primum motorem DEUM alto involvisset silentio; quod tamen fuisset scopo ipsius maxime contrarium, cum ex tota serie patescat, illum in eo occupatum fuisse, ut principia naturalistarum convelleret, omniumque rerum originem ac formationem DEO vindicaret. Dum etiam spiritus hic illustri titulo dicitur אלהים רוח, hoc indicio est, non de spiritu aliquo finito & creato esse sermonem. Quam-

vis enim largiamur Comenio, nomina quædam divina aliquoties in sacro codice tribui rebus creatis, amplitudine & excellentia præstantibus, idem tamen heic non obtingit. Res enim, de quibus in illis loquendi formulis agitur, ejus sunt indolis, ut ipsi DEO inesse nequeant. Ex. gr. dum de montibus, arboribus, & civitatibus DEI, sermo fit. Sed spiritus vocabulum DEO eiusque essentia proprie competit. Ad significationes vero vocum improprias descendere non licet, dum propriis potior est locus; multo minus decet verba Dei, quibus se suaque opera exprimit, in exiles & perverfos sensus detorquere. Vel ex his ipsis itaque dijudicare quisque facile poterit, an absurditatis & blasphemia vitia, quæ genuinis interpretibus, qui spiritum sanctum, tertiam divinitatis personam, hic intelligi contendunt, imputat Comenius, in ipsum recidant; cum divina omnipotentia opera mundi animæ adscribat, cumque sanctum Dei spiritum, cum mundi anima, veritatem cum fabula componat. Ex emphasi etiam & genuino significato vocis *מורפרא*, quæ non simplicem indicat motitationem, sed qualem avis perficit, cum ovis ad excludendum pullos incubat, ostendere solent interpretes, indicari heic vim spiritus sancti tottricem, ex ruditate omnia formantis, & illum fuisse omnipotentem *ἐμπνευστὴν*, qui vi sua fabricatoria & effectoria ad productionem rerum omnium aquas, adeoque cælum & terram, fovit quasi & idoneas reddidit; ceu loquitur in Philol. S. Glassius. Ipsa denique indoles & conditio,

uti tum erat, massæ illius primævæ, forma nimirum & ornatu omni carentis, liquido ostendit, majorem requiri virtutem, vim & efficaciam, ad eam separandam, formandam & disponendam, quam spiritus alicujus finiti. Quæ vero præterea adducit Comenius argumenta e Scriptura, ad stabiliendam spiritus mundi existentiam, sententiam ejus potius evertunt quam confirmant. Vis enim, quæ dicitur universo inesse, & cujus ope partium ejus consensus, ordo, duratio & motus conservatur, non arguit præsentiam animæ, sed a provida ipsius Dei cura est, vires agendi in rerum principio corporibus concessas conservante & dirigente; & loca citata partim de spiritu Dei infinito, cui omnium creatio & conservatio competit, partim de anima & vita hominum animaliumque, sunt accipienda. Si itaque olim error *Origenis* ex Platone haustus, de anima cæli, in synodo Constantinopolitana quinta a *Justiniano* imperatore coacta, anathemate fuit notatus, testante *Nicephoro*; hæc de anima mundi sententia utique censuram merebitur, quæ & sanæ philosophiæ repugnat, & Christianæ doctrinæ non uni capiti derogat.

§. IX.

Sed ipse etiam Comenius videtur hanc, quam effinxit, animam mundi otiosam fere constituere, ejusque agendi virtuti diffidere, cum per integram physicam vix ulla recurrat ejus mentio, antequam ad corpora organica fit de centus. Contradictionibus præterea in hoc negotio semet implicat, dum, e.

gr. uno in loco mundi spiritum respectu lucis vel ignis mere passivum constituit; alio vero huic universi animæ vel naturæ fabro, quæ similitudo est ejus, ad emolliendam & variis usibus præparandam materiam igne opus esse judicat; adeoque lucem, quam prius respectu spiritus principium activum constituebat, jam instrumenti vice fungi jubet. Adest heic tertium corporum principium Comenianum, indigitatum, ceu putat, Gen. 1. 3. lux nimirum vel ignis, quæ ipsi sunt æquipollentia; quamvis in rerum natura non æque sint synonymica, nec comites semper ire solent indivulsi. Est vero lux, secundum ipsum, substantia per se visibilis & mobilis lucida, materiam penetrans, eamque recipiendis spiritibus præparans, atque ita corpora efformans. Primæva vero lux nihil fuisset aliud, quam splendor vel flamma ingens in materiam tenebrosam immissa. Terna luci competeret virtus, lumen videlicet, motus & calor, quarum ope introducta fuisset in mundum contrarietas, & unde omnis ejus esset dispositio & ornatus. Lucem vero motum suum non explicare sursum & deorsum contendit, tum enim terminum illum mox inventurum credit; hinc factum esse, ut agat se lux semper in gyrum. Calori lucis id adscribit, quod, materia in sublimi rarecente, coactæ fuerint crassiores materiæ partes deorsum ruere, & in medio universi se conglobare, unde aqua & terra habuissent initium, & elementorum divisio prodiisset. Hunc autem lucis effectum indicari asserit per expansum secun-

di diei; nimirum lucem tum expandisse materiam, & a calore ejus colliquefcentes ac fugientes materiae spissioris partes constituisse aquas superiores, ut sint terminus mundi visibilis, & inferiores, ut essent materia aliis creaturis producendis apta, sub quibus lutum vel sedimentum confluxisset. Et agit quidem Moses l. c. de lucis ortu, vel a materia illa opaca segregatione. Missos enim facimus illos, qui hic lucis nomine vel angelos adeoque mundum νοητὸν, aut corpus igneum sole producto iterum destructum, aut aliud quid intelligendum existimant. Impia vero est & divinae scripturarum origini in os contradicens *Tb. Burnetii* sententia, qua contendit, Mosi in usu & heic & alibi esse, potius impingere in philosophiam, quam in opiniones & captum vulgi; adeoque, quo populo sua probaret, contra rei veritatem incipere a luce, ne videretur Deus per triduum in tenebris operari. De lucis inquam origine & productione agunt verba haec Mosaica, idque summa fidei gravitate & majestate, ab ethnico etiam rhetore, *Longino*, animadversa. Sed quod lux sit corporum naturalium principium, id ne unico quidem apice divinus scriptor indicat, multo minus id agit, ut lucis & ignis indolem exponat, quam philosophis explicandam lubenter reliquit, qui hodiernum fatentur, post adhibitam multam sagacitatem & industriam, illam manere magna sui parte incognitam. Minime vero omnium Moses ea, quae luci tribuit praedicata Comenius, illi adjudicat; quorum pars ab ipso jam fuerat spiritui mundi assignata, alia pars est falsissima. Ex, gr. quod lux, idque ob metum quasi termini ab aquis superioribus imminetis, se semper in gyrum agat, quodque lucis actioni divisio elementorum & expansi ipsius ortus debeat. Convenientissime autem & verissime per hoc expansum Mosaicum intelligitur aëris regio, & διαχώρημα inter aquas ope atmosphærae & superioris circuli constitutum. Lux itaque haec Comeniana, quamvis tan-

tum

rum absit, ut Mosaicam doctrinam aut rerum naturalium principia conspicienda præbeat, ut potius cimmeriis tenebris eadem involvat; eo tamen conducit, ut evidentissimum reddat, Comenium non Mosis, sed suis insistere vestigiis, & loco theatri naturæ nobis campum aperire spectorum, nullibi, quam in imaginatione cerebri sui, existentium.

§. X.

EX his tamen trinis principiis omnium corporum dotes, facultates & operationes derivare in se suscipit Comenius, Sed promissis non stat, in vulgarem & peripateticam philosophandi viam circa pleraque & tantum non omnia dessectens. Hinc illico cum suis conciliare principiis annititur non modo notissima illa Scholasticorum elementa, eaque materiæ mundanæ certas species constituit, densitatis & raritatis gradu inter se potissimum distinctas; sed gratiam quoque chymicorum aucupatur, quorum decantata principia e combinatione primorum illorum a se constitutorum immediate fluere asserit, ita ut spiritus cum materia conjunctus respondeat Mercurio vel corporum aquositati; spiritus cum luce combinatus, eorum consistentiæ vel Sali; Sulphur denique ex materiæ & ignis conjunctione, originem duceret. Et hæc quidem sunt, in quibus facile fidem adjicimus Comenio; esse nimirum illius philosophemata, licet aliquantulum immutata, pietatis peplo audacissime cohonestata, divinioreque sapientiæ augusto sed falsissime jactato titulo insignita, a vulgaribus istis mutuo accepta, & in scenam iterum producta; unde sequitur, hæc non posse magis referre Mosaicam doctrinam, quam refert physica vel Peripatetica vel Paracelsistica. Est hoc idem in causa, cur operæ non ducamus pretium, ad specialia physices Comenianæ descendere, quod etiam prolixum nimis esset, & ab instituto nostro alienum.

Non

Non tamen plane intactam praterire decet ejus de homine philosophiam, quem ex tribus partibus componi docet, corpore, spiritu & anima. Spiritus humanus a mundi esset spiritu, nobis cum brutis communis; sed anima vel mens ex Deo. Non quod ex nihilo, tanquam novum ens, creata esset; sed & hæc ex præexistente spiritu mundi fuisset formata, & spiritui animali in homine nova solummodo addita perfectio, ut uno gradu animarum fiat superior. An vero in his adsit aliqua convenientia cum monadibus recentiorum, vi repræsentativa universi gaudentibus, & in gradu perfectionis hujus repræsentationis inter se differentibus, alii, quibus otium est, dispiciant. Conveniunt hoc pacto potum de ortu animarum facillime posse solvi credit; radicem nimirum animæ, spiritum vitalem & animale, utriq; ex traduce esse, formationem vero ejus in spiritum mentalem Deo esse tribuendam, ad hoc opus, non extraordinarie tamen aut miraculose, concurrenti. Cum vero his patrocinium ex Mose nullum invenire queat, qui contraria omnia manifeste docet, physicus noster Mosaicus repente fit Paulinus, & ad auctoritatem Apostoli, 1. Thesi. V. 23. & 1. Cor. XIV. 14. qua tres hæc hominis partes stabiliri contendit, provocat. Sed priori loco per τὸ πνεῦμα dona spiritualia regeneratorum intellegi, posteriori vero nihil ad rem hanc facere, contra Paracelsum, Helmontium et fanaticos, qui eandem hoc in negotio cum Comenio insistant tibiam, disputantes genuini philologi solent ostendere. Sufficiunt abunde quæ jam sunt allata, ad ostendendum, Comenium, dum vult videri nova dicere, & ornatus solidiusque reliquis philosophari, vel eadem cum illis exhibere, vel ad fingendi & imaginandi facultatem, quam habuit perquam fecundam, recurrere. Dum vero hæc pro Mosaicis venditat, & ingenii humani somnia revelationi subornat, in maxime noxium & periculosum philosophandi genus incidit, & occasionem impietati profanisque mentibus subministrans, cum ista philosophia ipsam simul revelationem & sacra mysteria contemnendi. Sed bene est, quod exigua admodum fortuna hæc philosophia naturalis fuerit gavisâ. Nam cum Comenio & Bayero uno composita fuit tumulo. Quamvis enim sub initio hujus seculi viri quidam docti Halenses physicam hanc Mosaicam restituerent fuerint aggressi, umbra tamen ejus verius fuit, quæ tum in theatrum orbis eruditi prodibat, quam ipsa, rediviva; festine enim disparuit, & eventum conamen desituebatur, abjicientibus ipsis brevi hæc consilia, cum procul dubio viderent, istis commentitiis principiis nihil veri aut solidi inesse.

S. D. G.

